

ВАННАСТАВНЕ АКТИВНОСТИ КАО РАЗВОЈ ЕСТЕТСКОГ РАЗМИШЉАЊА КОД УЧЕНИКА

Марина Зеџ
Мира Видаковић
Анђела Илић
Радмила Цвијетиновић
Лало Перић

Сажетак: Од малих ногу, појединац тежи ка изражавању креативности. Током школског периода долази до смањења заинтересованости за даљи развој креативности, а највероватније због устаљених норми и правила које налажу школа и наставници. Управо из овог разлога се примењују ваннаставне активности, у циљу да се креативност не запостави, а да се ученици више заинтересују за наставни предмет или га усаврше.

Под појмом „ваннаставне активности“ подразумевамо све оне активности којима се ученици баве изван часова редовне наставе, предвиђених планом и програмом. Њихов главни значај се огледа у томе да оне представљају део учениковог времена, којим ученик задовољава своја интересовања и знатижељу.

Ваннаставне активности се реализују у просторијама образовних институција, као што су: учioniце, кабинети и радионице, лабораторије, атељеи, а могу се реализовати и на отвореном простору у природи или урбаној средини.

У раду ће бити обрађене следеће ваннаставне активности – додатна настава, секције и зимска/летња школа, односно радионица.

Такође, осврнућемо се и на исказивање естетског размишљања ученика и шта је то битно да бисмо естетски проценили неки предмет или уметничко дело, шта је потребно да откријемо у њему, оно што нас привлачи, радује или изазива нека осећања. То свакако није једноставно и за тако нешто је потребно припремити се, школовати, а исто тако и стећи широко знање и искуство.

Кључне речи: ваннаставне активности, креативност, екскурзија, додатна настава, секције, зимске- летње школе.

Увод

Креативност је састојни део сваког човека. Његова свакодневица изазива жељу за стварањем, креирањем, прављењем нечега новог, иновативног, како би човек исказао умеће и представио лепоту и идеје. Од малих ногу, појединац тежи ка изражавању креативности. Прво се ка томе стреми током предшколског узраста, где развоју креативности помажу игре и слободне дечје активности, потпомогнуте маштом. Током школског периода долази до смањења заинтересованости за даљи развој креативности, а највероватније због устаљених норми и правила које налажу школа и наставници.⁴⁴

Узимајући у обзир то да су нижи разреди основне школе релативно блиски годинама предшколском узрасту, ученици ове доби још увек теже ка изражавању креативности и исказивању свог умећа.

Редовна настава се често оптужује за „гушење“ креативности из разлога што је пренормирана, спутава слободу ученика, има застареле методе. Врло често неповољне услове за рад

⁴⁴ <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0353-7129/2001/0353-71290103059J.pdf> Приступљено 04.01.2021.

у школи, недовољна методичка оспособљеност и одговарајућа мотивисаност учитеља да се стручно посвете изван наставе, ауторитаран стил васпитања, појављивање учитеља у стално истој улози, недовољна интеракција међу ученицима, једносмерна комуникација у правцу ученик-учитељ, представљају само неке од разлога да су школама потребне иновације.⁴⁵

Ваннаставне активности су у значајној предности спрам редовне наставе, узимајући у обзир да ученици на ваннаставним активностима имају више слободе, комуникације, могу слободно да се изразе, искажу креативност и своја интересовања.

Процес наставе ликовне културе врло је специфичан, с обзиром на то да се већина градива заснива на таленту и стваралачком процесу. Током основношколског образовања мање је заступљен теоријски део, док практични рад представља знатни удео током часова. Стога је изузетно комплексно разматрати ваннаставне активности везане за ликовну културу. У раду ћемо навести три типа ваннаставних активности који се могу изводити током ликовне културе – додатна настава, секција и зимска /летња школа, радионица.

Дефиниција ваннаставних активности

Под појмом *ваннаставне активности* подразумевамо све оне активности којима се ученици баве изван часова редовне наставе, предвиђених планом и програмом. Њихов главни значај се огледа у томе да оне представљају део учениковог времена, којим ученик задовољава своја интересовања и знатижељу.

Ова врста активности омогућава деци да покажу своје знање, идеје и способности, а и истовремено подстичу развој самопоуздања и самопоштовања. Осећај сигурности који стичу радећи оно што најбоље знају преносе, како у редовну наставу, тако и у свакодневни живот. То им даје додатну мотивацију за даље учење.⁴⁶

Ваннаставне активности се реализују у просторијама образовних институција, као што су: учионице, кабинети и радионице, лабораторије, атељеи, а могу се реализовати и на отвореном простору у природи или урбаној средини (Филиповић 2017:46).

У данашње време, постоје одређене околности које спутавају одржавање ваннаставних активности. Као прво, то је простор одржавања овакве врсте активности. Што се тиче ликовне секције, пожељно је разбити монотонију и изаћи из кабинета ликовне културе. Ученици овом ваннаставном активношћу желе да прошире своје видике, те је право освежење да наставник организује посету изложби, музеја, галерија, као и других места од значаја за ликовну уметност.

Наредна ставка која се доводи у питање јесте новац. Чак и ако се обезбеде бесплатне карте за посете музејима, галеријама и изложбама (што и јесте у већини случајева), наставник је онај који остаје без накнаде за свој уложен труд и време. Некада давно се овај вид ваннаставне активности вредновао, али у данашње време не. Углавном је то наставникова добра воља и ентузијазам.

Такође је врло битно напоменути да је и време оно од чега зависи одвијање ваннаставних активности. Како већина школа ради у две смене, а и сами наставници раде у више школа (због недовољног фонда часова), врло је тешко да се ускладе са ученицима и њиховим обавезама. Додатна настава и секције се углавном реализују током петог или шестог часа, што је врло напорно ученицима, нарочито ако имају неки вид испитивања наредног дана. Можда би додатна мотивација била вредновање или бодовање ангажовања током активности, али то тренутно није изводљиво.

Додатна настава

Као што и само име каже, додатна настава представља додатну подршку у учењу и стицање додатног извора информација него што је то могуће током наставног часа редовне наставе.

⁴⁵ Ибид.

⁴⁶ <https://www.institut.edu.rs/en/uticaj-vannastavnih-aktivnosti-na-stvaralacke-sposobnosti-ucenika/> Приступљено 04.04.2021.

Углавном је циљ додатне наставе спремање надарених ученика за такмичење. То свакако не треба да буде основни циљ додатне наставе, иако представља додатну стимулацију. Циљ треба да представља учениково усавршавање и савладавање техника којима ће своје дело приказати на што креативнији начин.

Што се тиче ликовне културе, додатна настава се ретко организује. Најчешће наставник током редовне наставе зада одређену тему, која је предвиђена за такмичење, па на основу тога изабере радове које ће проследити на конкурс.

Заступљеност мултимедија је сваким даном све већа, као и њихова понуда и потражња. С обзиром на то да се користи у готово свим подручјима образовања, едукације, уметности, забаве, ова масовна појава нам омогућује да врло брзо и лако приступимо малтене свим жељеним информацијама.

С обзиром на то да многи поистовећују проналазак Интернета са проналаском штампе, наставник је дужан да искористи све његове предности, које ће му олакшати рад и учинити час занимљивијим и потпунијим. Помоћу Интернета можемо да прикажемо ученицима репродукције уметничких дела, а исто тако и да завиримо у музеје и галерије помоћу виртуелних тура, које су бесплатно доступне на веб-сајтовима.

Мултимедијалним приступом у настави назива се свако повезивање и коришћење различитих наставних средстава при изради неког наставног задатка, што доприноси већем учинку и ефикасности у настави. Како бисмо постигли што боље резултате, потребно је да искористимо што више врста наставних средстава, те тако ангажујемо што више чула.

На пример, наставник може да ученицима пусти филм о неком ликовном уметнику или делу, па након тога сви заједно могу да продискутују о својим утисцима. Овим путем се доприноси подстицању развијања критичког размишљања од стране ученика, такође, након филма, наставник може да организује квиз на основу чињеница и детаља који су приказани у филму. Ту учачамо пример коришћења више чула (вида, слуха), који потпомажу комплетнији доживљај и тему за даљу дискусију. На тај начин, ученик стиче способност визуелног представљања својих идеја, а исто тако развија уметничке вештине и знања, које ће му бити од користи једног дана.

Секције

Грубо речено, школска секција подразумева облик додатне наставе, коју похађају ученици склони одређеном предмету или активности. Као што је општепознато, циљ ликовне секције је да ученицима приближи ликовне уметничке вредности, и да кроз практичну наставу спозна и развије осећање за лепо.

Врло често је заступљена погрешна пракса да се углавном ученицима налаже да имају одличну оцену (5), као услов за учешће у секцији. С једне стране, логично је да ученици које интересује одређена област имају високе оцене из истих. Са друге стране, често се деси да ученик не уме довољно добро да се изрази и тако не успева да искаже своје интересовање. Овим условом се дискриминише друга наведена група ученика, која би кроз занимљиве приче на секцијама могла да напредује.

Као што је случај код додатне наставе, тако исто и током секције може да се организује час посвећен неком познатом сликару или пак, да ученици држе час. То може бити филм или презентација неке интересантне теме, које ће ученици сазнати помоћу мноштво занимљивости, а презентер ће увежбати своје излагачке вештине. Таква врста презентације може се извести уз помоћ видео бима или Power-point презентације на рачунару, али у недостатку мултимедије може да послуже и табла и креда/фломастер, или чак нека слика/плакат, који представља тему рада. Након овакве врсте часа, нарочито је интересантан завршни део часа и дискусија. Важно је да учествују сви ученици и да свако аргументује свој став.

Такође, наставници ликовне културе се током одржавања секције врло често опредељују за тематске изложбе ученика, које ће након завршетка радова бити изложене у холу школе. То су углавном радови који се везују за одређени период године, па тако ученици праве новогодишње

честитке уочи новогодишњих празника, мотиви јесени су такође заступљени током овог годишњег доба, а исто тако и мотиви зиме током трајања тог годишњег доба. Неретко наставници предложе и теме попут омиљеног цртаног или књижевног јунака, и тако оформе занимљиве паносе који ће красити унутрашњост школе.

Исто тако, могуће је естетско уређење унутрашњег и спољашњег простора школе. Што се тиче унутрашњег простора, наставници се труде да што више допринесу развоју креативности ученика, те тако осмишљавају интересантне активности, попут бојења ученичких ормарића или примењивање декупаж технике на старом школском намештају.

Када је реч о декорисању спољашњег простора школе, могуће је осликати зид у дворишту школе тематским цртежом или нечим што је карактеристично за саму школу. Ученици заиста уживају у овим активностима, јер кроз машту, игру и дружење истовремено доприносе развоју својих потенцијала.

Зимска/летња школа, радионица

Како би употпунили своје слободно време током летњег и зимског распуста, ученици се све чешће опредељују да одређено време издвоје за одлазак у зимску, односно, летњу школу или радионицу. Током зиме, због учесталих празника, посећеност може бити слабија, мада су управо празници главна тема зимског распуста. Током лета посећеност је на високом нивоу, с обзиром на то да је и распуст дужи.

Користећи појам *екскурзија*, као додатни облик васпитно-образовног рада, који подразумева организовано проучавање различитих појава, бића, предмета или процеса у ваншколским условима и реалном окружењу, не односи се само на посету неког другог места са групом и наставником. Овај термин заступљен је и током ваннаставних активности ликовне културе, где је могуће организовати посете музејима, галеријама, различитим организованим скуповима, филмским пројекцијама, позоришним и другим представама, одлазак у природу, посете образовним и културним институцијама и слично (Филиповић 2017:46).

Током посете одређеној дестинацији, ученици су у прилици да развију своје чуло вида и да запазе голим оком мноштво предивних предела, грађевина од великог значаја, што је изузетно битно како за развојни смисао појединца, тако и за естетски доживљај њих самих.

Када је реч о радионицама, ученици се врло радују овој врсти активности с обзиром на то да кроз игру и шалу могу да се препусте машти и направе своје мало ремек-дело. Током ликовних радионица, ученици развијају своју креативност уводећи у употребу све већи број техника и материјала и тако проналазе стил који им највише одговара у истицању естетских вредности.

На фотографијама које следе, приказана је радионица прављења новогодишњих честитки у Градској библиотеци „Атанасије Стојковић“ у Руми, са ученицима првог и другог разреда Основне школе „Иво Лола Рибар“.

Слике 1 и 2 – Посета ученика деčјем одељењу Градске библиотеке „Атанасије Стојковић“

Организатори оваквих дешавања су углавном културни центри, музеји и библиотеке, који сарађују са школама, а под покровитељством локалне заједнице, стога је учешће у овим радионицама у већини случајева бесплатно. Као што смо већ споменули, на овим часовима ученици стичу знања из нових техника које су им ускраћене у школи, на пример, употреба песка или глине, као што запажамо на идућим фотографијама на радионици у Завичајном музеју Руме.

Слике 3 и 4 – Посета Завичајном музеју

Ова радионица је одржана под окриљем изложбе „Гомолава – прошлост, садашњост и будућност“, на којима су током радионице учествовали ученици трећег и четвртог разреда, такође Основне школе „Иво Лола Рибар“ из Руме. Током трајања изложбе и радионице, ученицима је омогућено да се упознају са радом музеја и археолога, а исто тако и да помоћу локалитета Гомолава (археолошки локалитет у околини Хртковаца, у близини Руме) завире у прошлост. Ова радионица је омогућила ученицима да стекну знања из различитих периода човековог живота (од млађег каменог до средњег доба), као и каква је била њихова свакодневица, каква су оруђа користили, какве су изуме открили. Након предавања археолога, сваки од ученика је исказао своју креативност нацртавши или направивши предмет који му се највише свидео током изложбе.

Слике 5, 6, 7 и 8 – Радионица „Гомолава“

Споменувши библиотеку, ученицима је веома интересантно да направе корелацију српског језика и ликовне културе, тако што ће на основу прочитаног и протумаченог текста направити или нацртати лик из датог дела. На датој фотографији приказана је радионица на тему обележавања школске славе, „Свети Сава“. Ученицима је у читаоници Градске библиотеке „Атанасије Стојковић“ приказан филм о животу Светог Саве, а они су након тога своју замисао Савиног лика пренели на папир.

Слике 9 и 10 – Приказ филма и ликовна изложба „Свети Сава“

Завичајни музеј Руме је такође направио корелацију предмета, али у овом случају ликовне културе, историје и енглеског језика. Ученицима четвртог разреда Основне школе „Иво Лола Рибар“ из Руме било је омогућено да са наставницама сва три наведена наставна предмета посете музеј и том приликом погледају интересантан филм о развоју школе, а истовремено је приказана и пројекција на енглеском језику.

Слика 11 и 12 – „Школе некада и сада“

Да бисмо деци приближили и дочарали годишња доба на што креативнији начин, најлакше решење би било да се осврнемо на игру. На самом почетку радионице можемо да им напоменемо да постоје четири годишња доба која се смењују - пролеће, лето, јесен и зима. Након тога их упућујемо на карактеристике сваког доба понаособ, а такође и деца активно учествују у дискусији. Кроз разговор сазнајемо редослед годишњих доба, које биљке расту у којем годишњем добу, какво је време, а оно што децу највише занима - које игре могу да играју. Управо кроз дискусију, ученици развијају ток мисли којим спајају већ стечена знања у вези са годишњим добима, повезујући их са ликовним радовима.

Деца млађег школског узраста се много лакше сналазе када им помоћу одређених боја прикажемо свако годишње доба. То им помаже у распознавању и памћењу назива, што је од велике важности за развој естетског размишљања. Тиме смо се водили и током радионица, што је и дато на

наредном приказу. Зелена боја је боја лишћа и траве, то јест, пролећа. Жута боја је боја сунца, то јест, лета. Црвена боја је боја увелог лишћа, то јест, јесени. Плава боја је боја снега, то јест, зиме.

Слика 13 – „Годишња доба“

Пролеће, као годишње доба када се природа буди из дубоког зимског сна, представља право освежење на дечјим цртежима. Заступљено је много боја, углавном на цвећу, приказано је дрвеће које има тек по који изникли зелени лист, као и деца која се играју.

Ученици Основне школе „Иво Лола Рибар“ из Руме су, заједно са својим вршњацима суграђанима из Основне школе „Вељко Дугошевић“, представили лични доживљај пролећа.

Слика 14 – „Стигло нам је пролеће“

Током лета је лепо отићи у природу, на пример у парк, па на папиру и кредама на бетону, приказати шта је запажено у природи. Ученици на својим радовима често приказују парк пун дрвећа са великим зеленим крошњама, шарено цвеће, сунце. Такође, лети је врло заступљена тема и одмор на мору, па тако ученици цртају плажу, таласе, шарене рибе у води. Уколико се радионица одвија на плажи, могуће је организовати такмичење у прављењу фигура од песка.

На следећој фотографији приказана је радионица током које су ученици дочарали свој летњи распут и активности којима су употпунили топле дане.

⁴⁷ <http://blog.lilhipsteri.rs/cetiri-godisnja-doba-radionica-centra-za-rani-razvoj/> Преузето 17.04.2021.

Слика 15 – „Шарено лето“

Јесен је годишње доба која деца највише воле да прикажу на часовима ликовне културе или креативним радионицама, с обзиром на то да је прегршт варијација на тему јесени. Деца се често опредељују за природне материјале, попут лишћа, шишарки и кестења, и тако праве своја занимљива уметничка дела. Врло често је у питању лепљење сувог лишћа разних јесењих боја – зелена, жута, браон, црвена и наранџаста, како би се дочарала јесен. На датој фотографији је приказан рад на тему „Јесен у мом крају“, ученика четвртог разреда Основне школе „Иво Лола Рибар“ из Руме, у сарадњи са Културним центром Рума.

Слика 16 – „Јесен у мом крају“

Зимски распуст, поред прославе бројних празника, подразумева и дружење на снегу, па тако након прављења разних фигура од снега (Снешко Белић) и леда, а потом грудвања и санкања, ученици могу да приступе теми у просторијама где се курс одвија. Деца могу на папиру или табли да представе лични доживљај зиме.

Следећа фотографија приказује сарадњу Основне школе „Иво Лола Рибар“ из Руме и Боровка за децу и младе са сметњама у развоју. Они су на веома креативан начин приказали зимске чаролије и новогодишње јелке, како би пренели на папир своју радост поводом предстојећих празника.

На овај изузетно хуман начин, ученици другог разреда су пружили подршку својим драгим другарима. Након дружења, организована је изложба радова, која је током зимског распуста красила хол школе.

Слике 17 и 18 – „Новогодишње дружење“

Кроз овакве врсте радионица у природи, кључно је скренути пажњу детету на очување природе. Управо кроз овакву тематику они стичу еколошку свест. Пожељно је користити природне материјале у изради задате теме – лишће, песак, снег, цвеће. Такође, како бисмо сачували природу, врло често се за израду цртежа уместо папира користе магнетне табле или пиши-бриши блокови, као и креде, за цртање по бетону.⁴⁹

Значај естетског размишљања код ученика

Естетика је наука о лепом. Како бисмо естетски проценили неки предмет или уметничко дело, потребно је да откријемо у њему оно што нас привлачи, радује или изазива нека осећања. То свакако није једноставно и за тако нешто је потребно припремити се, школовати, а исто тако и стећи широко знање и искуство. Лепих ствари које нас окружују је сијасет – паркови, зграде, излози. Иако само запажамо, уједно се и дивимо истим, уколико нам се свидело. Исто тако и у ликовној уметности, веома је важно шта је то лепо на једној слици, скулптури или предмету примењене уметности. Често се питамо шта ли је то што нам привлачи пажњу и жељу да што дуже посматрамо тај предмет, а често се и вратимо да га погледамо још једном, чак и са жељом да тај предмет и поседујемо.

Што се тиче дечјег узраста, ученици се углавном упознају са делима која су им доступна током извођења наставе, или у овом случају, током извођења ваннаставних активности. Ученици нижих разреда најпре схватају сиже, затим само поједине елементе, док је за комплексно доживљавање дела, са свим његовим елементима и композиционим односима, потребно предзнање, искуство и развијене доживљајне способности.

Како би се развиле ове способности, а исто тако и љубав према уметничким делима, треба их познавати. Само је то начин да се појединац приближи њиховим вредностима и да направи разлику између дела која имају уметничку вредност, и оних дела која то немају. Заслужност за то придајемо одласцима у музеје, галерије и изложбе, како бисмо научили нешто ново, а и обновили досадашње знање о уметности (Јаковљевић 1989:87-88).

Управо је неговање стваралачког размишљања и креативних способности оно на шта треба да се обрати пажња у дечјем добу, јер тада дете неспутано и искрено исказује своју целокупну личност. Дечје развијање способности треба да тече несметано, како би његово интересовање расло, а тиме се изградио здрав однос према себи и својој околини. Само тако можемо да помогнемо детету да израсте у отворену и сигурну особу, која воли себе самог, да буде оно што јесте, јер у супротном, оно постаје појединац који није у стању да сачува свој интегритет (Мајл 1968:77 у: Филиповић и Војводић 2019:560).

Развој личности детета се може пратити кроз развој различитих облика креативности, а нарочито оних у области ликовног стваралаштва. То се најчешће одиграва путем ликовних

⁴⁹ <https://pulseserbia.com/blog-post/kako-da-razvijete-ekolosku-svest-kod-dece/172> Преузето 17.04.2021.

активности, током којих дете комуницира са околином. На својим радовима дете изражава своје емоције, мисли, интересовања и вредности, чиме истиче своју индивидуалност (Војводић 2018:31 у Филиповић и Војводић 2019: 561).

Према Пијажеу (1954), постављају се два веома важна питања о узроцима ране манифестације естетских активности код деце, као и које су препреке њиховог развоја. Он истиче да естетске активности код деце представљају самоизражавање и прве стваралачке експресије, које код детета помажу сазревање и доприносе успостављању контакта са стварношћу. Управо тако дете задовољава своје унутрашње потребе чиме естетске активности добијају на значају у развоју дечјег поимања света и концептуалне мисли. Другим речима, дете остварује могућност да се изрази на конкретан и реалан начин (Пијаже 1954:25 у: Филиповић и Војводић 2019: 561).

Као што је већ речено у раду, у свакоме од нас се крије одређена доза креативности, а индивидуална ствар је колико ће се ко потрудити да је изрази. За разлику од одраслих, готово сва деца имају снажну потребу да се ликовно изразе и врло радо приступају ликовним активностима. Сви знамо да током школског узраста долази до бројних промена, како физичких, тако и психолошких, те је битно да тај ентузијазам који деца имају остане што дуже присутан. Кроз све те промене у ликовном изразу детета запажамо његове унутрашње сукобе и трагање за сопственим вредностима. Овај период не мора да означава пад креативних способности уколико се детету омогући довољно слободе да експериментисањем пронађе себе (Војводић 2018 у: Филиповић и Војводић 2019: 561).

Закључак

Ваннаставне активности представљају кључни мотивациони фактор за учење. У њима, дете може да спозна своја интересовања и да иста усаврши, а у томе му може помоћи школа. Као што смо навели у раду, ваннаставне активности се не изводе само у просторијама школе, што је исто изузетно примамљиво ученицима да промене средину у којој ће усавршавати своја знања.

Сви знамо да време проведено у учионици може да буде монотono и досадно, наметнуто од стране школске управе, те је одржавање ваннаставних активности ван школе право освежење за ученике. Било да је то посета музеју, библиотеци или парку, од изузетног је значаја да ученици уживају у простору који им је намењен за ваннаставне активности.

Ако се добро организују и воде, ваннаставне активности могу да задовоље разноврсне потребе и интересе ученика, а самим тим се развијају њихове психофизичке способности, стичу се нова знања и вештине, стварају се претпоставке за културно живљење, целоживотно учење и организовано провођење слободног времена. Симбиоза наставног и ваннаставног рада представљају скуп васпитно-образовног утицаја на младу личност, чиме се врши утицај на стварање свих потребних услова дза развијање отворене, самосталне, креативне и карактерне особе. Ваннаставне активности представљају спону између школе и живота, обавезних и необавезних садржаја, чврсте и флексибилне организације, затворености и отворености наставног процеса, традиционалне и модерне школе, конформистичке и неконформистичке личности ученика.⁵⁰

Ваннаставне активности представљају део ученичке свакодневице. Оне нису ту да буду терет, да попуне празну рубрику у дневнику, већ да помогну ученицима да открију таленат, а исто тако и да приближе занимљивости везане за предмет који их интересује. Оне су ту да помогну детету да развије самопоуздање, самопоштовање и критичко размишљање, да би целокупан резултат дао комплетну личност, каква се од детета очекује.

Литература

Јаковљевић, Р. (1989), *Настава ликовне културе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

⁵⁰

[https://www.df.uns.ac.rs/wp-content/uploads/publikacije/mariana_jaskov_-_master_rad_\(f1-158\).pdf](https://www.df.uns.ac.rs/wp-content/uploads/publikacije/mariana_jaskov_-_master_rad_(f1-158).pdf)
Приступљено 04.03.2021.

Јанковић, др П. (2002), *Ваннаставне активности и ученичко стваралаштво*, Оригинални научни чланак, Сомбор: Учитељски факултет.

<https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0353-7129/2001/0353-71290103059J.pdf> Приступљено 04.01.2021.

Јашков, М. (2014), *Утицај ваннаставних активности на мотивацију и активност ученика*, Мастер рад, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду: Природно-математички факултет.

[https://www.df.uns.ac.rs/wp-content/uploads/publikacije/mariana_jaskov_-_master_rad_\(f1-158\).pdf](https://www.df.uns.ac.rs/wp-content/uploads/publikacije/mariana_jaskov_-_master_rad_(f1-158).pdf) Приступљено 04.03.2021.

Рањеловић, Д, *Утицај ваннаставних активности на стваралачке способности ученика*, Београд: Институт за модерно образовање

<https://www.institut.edu.rs/en/uticaj-vannastavnih-aktivnosti-na-stvaralacke-sposobnosti-ucenika/> Приступљено 04.04.2021.

Филиповић, С. (2017), *Методичка пракса ликовних педагога: методика ликовног васпитања и образовања*, Београд: New image.

Филиповић, С. и Војводић, М. (2019), *Утицај естетског васпитања на формирање личног идентитета деце и младих*, Београд: Универзитет уметности, Факултет ликовних уметности, Одсек за теорију уметности; Нови Сад: Универзитет у Новом Саду: Академија уметности, Ликовни департман, Катедра за теорију.

<https://pulseserbia.com/blog-post/kako-da-razvijete-ekolosku-svest-kod-dece/172> Преузето 17.04.2021.

Попис фотографија

1. <http://blog.lilhipsteri.rs/cetiri-godisnja-doba-radionica-centra-za-rani-razvoj/> Преузето 17.04.2021.
2. [https://www.dkcb.rs/wp-content/uploads/photo-gallery/20160710%20Tesla%20Dan/20160710%20Tesla%20Dan%20\(45\).jpg](https://www.dkcb.rs/wp-content/uploads/photo-gallery/20160710%20Tesla%20Dan/20160710%20Tesla%20Dan%20(45).jpg) Преузето 17.04.2021.
3. <https://www.facebook.com/bibliotekaatanasijestojkovic.ruma> Преузето 03.04.2021.
4. <https://www.facebook.com/zavicajnimuzejruma> Преузето 03.04.2021.